

DALMATINSKE TEME IDE DÜRINGSFELD

NADA BERITIĆ

U ovcem članku u listu »Osservatore dalmato« od 1. jula 1853. Ivan August Kaznačić predstavio je dalmatinskim čitaocima njemačku književnicu Idu Düringsfeld,¹ izložio svrhu njena dolaska u Dalmaciju, ukazao na ozbiljnost i studioznost kojom je prišla zadatku da upozna život i običaje stanovnika toga kraja i prikaže ih evropskim čitaocima.

Njemačka književnica doživjela je izuzetnu čast da se o djelu koje je pripremala govori i piše još prije nego što je bilo završeno, i to s uvjerenjem da će upravo taj njen rad ukloniti mnoge greške i zablude koje su bezbrižni putopisci dotad zabilježili o Dalmaciji.

Kada je u ljeto 1852. godine, zajedno s mužem Ottom Reinsbergom i sinom Markom, doputovala u Dalmaciju, Ida Düringsfeld već se bila afirmirala u njemačkim književnim krugovima. Nakon prve zbirke pjesama štampane 1835. godine objavila je čitav niz novela i romana — tada vrlo omiljenih i rado čitanih — zatim lirske i epske pjesme, prijevode iz španjolske lirike, iz češke narodne poezije, putopise iz Italije i Švajcarske.²

¹ Ida von Düringsfeld (Militsch, Schlesien, 12. XI 1815 — Cannstatt (Stuttgart), 25. X 1876), kćerka penzioniranog pruskog majora, odrasla na imanju svoje majke u Ostrawe blizu Herrnstadta. Samouka, odmalena pisala stihove unatoč majčinu protivljenju, kasnije učila pjevanje i strane jezike i vrlo rano počela objavljivati pjesme u *Abendzeitung* Th. Hella. U Dresdenu slijede prva njena poznanstva s književnicima i prvi uspjesi na književnom polju. 1845. godine udala se za pruskog oficira baruna Otta von Reinsberga (Torgau, 12. V 1823 — samoubistvo Cannstatt (Stuttgart), 26. X 1876), i zajedno s njim provodila život na putovanjima ili na imanju svoje majke. Vjerojatno 1846. godine rodio im se sin Marco koji je kasnije zajedno s roditeljima putovao po Dalmaciji.

² Sve do 1845. godine Ida je objavljivala svoje radove pod pseudonimom Thekla: i prvu zbirku pjesama *Gedichte* (Leipzig 1835), i španske romance u prijevodu *Der Stern Von Andalusien* (1838), i prvi roman *Schloss Goczyn* (Breslau 1841), i nekoliko novela i romana pod zajedničkim nazivom *Skizzen aus der vornehmen Welt*, među kojima je *Bayron's Frauen* bila prva knjiga koju je pod vlastitim imenom izdala. Dugo vremena proučavala je kulturno-historijsku građu za svoje historijske romane *Margarethe von Valois und ihre Zeit* (3 Bde, Leipzig 1847) i *Antonio Foscarini* (4 Bde, Stuttgart 1850). Nakon prvih putovanja po Italiji i Švajcarskoj uslijedila je poetska slika Venecije

Ta samouka književnica koju su zbog nekih značajki, u prvom redu zbog umješnosti i spretnosti, upoređivali sa George Sand, govorila je nekoliko slavenskih i romanskih jezika, a na brojnim putovanjima po zemljama Evrope nastojala je da upozna historiju svake pojedine zemlje i narodne običaje, da upotpuni znanje jezika i približi se dostignućima na kulturnom i književnom polju. U tom joj je poslu uvelike pomagao Otto Reinsberg koji se, nakon ženidbe, povukao iz vojne službe i posvetio studiju narodnih običaja i narodnog života.³

Iako je Ida 1852. godine prvi put stupila na tlo naše zemlje, ipak joj ona nije sasvim bila nepoznata. I prije su Ide mnogi strani putnici navraćali u naše krajeve, specijalno u Dalmaciju, a svoja zapažanja i utiske opisali u putopisima od kojih su neki bili objavljeni i relativno lako dostupni. Ida je mnoge od njih proučila prije odlaska u Dalmaciju i u svojim putnim skicama nerijetko se pozivala na primjedbe i zapažanja koja su o Dalmaciji napisali poznati strani putnici Fortis, Stieglitz, Kohl, Neigebaur i naši ljudi Lovrić, Carrara.⁴ Ali osim ovog knjiškog medija postojao je još jedan ne manje važan. Bio je to Idin boravak u Karantaciji koju je posjetila prije Dalmacije, poznanstvo sa Slovincem Antonom Janežičem, učiteljem u Klagenfurtu, gdje su uslijedili i prvi koraci u savladavanju slovenačkog i srpskohrvatskog jezika i prvi pokušaji prevođenja naše narodne poezije.⁵

Za relativno dužeg boravka u Dalmaciji Ida je to svoje predznanje, koje i nije bilo tako beznačajno, upotpunjavala proučavanjem brojnih izvora za povijest Dalmacije, najvažnijih djela dalmatinskih pisaca, upoznavanjem spomenika kulture. A najvećma u neposrednim kontaktima sa stanovnicima ovih naših krajeva koji su za nju značili neiscrpno vrelo

Am Canal grande (Dresden 1849) te putopisi *Aus der Schweiz* (Bremen 1850), *Aus Italien* (Bremen 1851). Prije dolaska u Dalmaciju objavila je zbirku pjesama *Für dich* (Leipzig 1851) te prijevode iz češke narodne poezije *Böhmische Rosen* (Breslau 1851).

³ Iz tog područja objavio je Reinsberg sam i zajedno s Idom nekoliko zapaženih radova: *Fest—Kalender aus Böhmen* (Prag 1862), *Der Mann im Sprichwort*, *Das Kind im Sprichwort*, *Die Frau im Sprichwort* (Leipzig 1862—1864), *Das Sprichwort als Kosmopolit* (Leipzig (1863), *Internationale Titulaturen* (Leipzig 1863), *Das festliche Jahr in Sitten und Gebräuchen germanischer Völker* (Leipzig 1863), *Das Wetter im Sprichwort* (3 Bde, Leipzig 1864), *Hochzeitsbuch* (Leipzig 1871), *Sprichwörter der germanischen und romanischen Sprachen* (2 Bde, Leipzig 1872, 1875).

⁴ A. Fortis, *Viaggio in Dalmazia*, Venezia 1774; H. Stieglitz, *Istrien und Dalmatien. Briefe und Erinnerungen*, Stuttgart und Tübingen 1845; J. G. Kohl, *Reise nach Istrien, Dalmatien und Montenegro*, 2 Bde, Dresden 1851; J. F. Neigebaur, *Die Süd—Slaven und deren Länder in Beziehung auf Geschichte, Cultur und Verfassung*, Leipzig 1851; I. Lovrić, *Osservazioni sopra diversi pezzi del viaggio in Dalmazia del signor abate Alberto Fortis*, Venezia 1776; F. Carrara, *La Dalmazia descritta*, Zara 1846.

⁵ Boravak u Karantaciji izložila je Ida u putnim bilješkama pod naslovom *Aus Kärnten* (Prag 1857). Bio je to uvod, odnosno prolog putopisa po Dalmaciji. Na neke detalje iz ovog putopisa osvrnuo se Miljan Mojašević u napisu *Ida Düringsfelds literarische Beziehungen zu den Südslaven*, *Die Welt der Slaven* II Jahrg. Heft 3, Wiesbaden 1957, 303—306.

saznanja pa bili to obični ljudi ili ondašnji nosioci književnog, kulturnog i političkog života Dalmacije. I tu u Dalmaciji, kao i ranije u Italiji i Švajcarskoj i u svim onim krajevima u kojima je, zajedno s mužem, kasnije boravila kroz punih dvadeset godina lutalačkog života, Ida Düringsfeld uspijevala je, zahvaljujući svojim ličnim svojstvima, svojim životnim preokupacijama, da uvijek okupi oko sebe širok krug znanaca i prijatelja s kojima je vodila živahne, vješte razgovore o književnosti i umjetnosti. Već

Ida Düringsfeld

i sama njena pojava kakva je ostala u sjećanju suvremenika, što uostalom potvrđuje i nekoliko njenih fotografija, odavala je samopouzdanje, energičnost, sigurnost. Visoka stasom, okrugla lica uokvireno crnom koprčavom kosom, otmjena držanja, Ida je ostavljala dojam razborite i otmjene žene koja je otvorenim očima promatrala svijet oko sebe i koja je znala da uoči njegove značajke.

U Zadru se bračnom paru Düringsfeld-Reinsberg pridružio dr Kuzmanić, Josip Ferrari-Cupilli, u Splitu su im bili pri ruci Ivo Franceschi i Bajamonti, u Starom Gradu Šime Ljubić i Petar Nisiteo, a u Dubrovniku, u kući gospođe Ane Budmani, zalazili su k njima Ivan Kaznačić, braća Pucić, Antun Kazali, Mato Vodopić. Na čitavom putu kroz Dalmaciju Ida je neumorno i uporno slušala i promatrala. Njenu oku nije izbjegla ni riječ ni način na koji je bila izgovorena, ni duhovitost ni sitna zloba ni urođeni ponos. Sve se to skupljalo i taložilo u njenoj svijesti, sve je to pomoglo stvaranju i uobličavanju njene predstave o Dalmaciji. Takav dotad rijetko ispoljavan način studioznog pristupa jednoj pokrajini i njenim stanovnicima, umjetničkog oblikovanja vlastitog doživljaja i samog kraja i njegovih ljudi ponukali su zacijelo Nika Velikog Pucića da njemačkoj književnici uputi na rastanku riječi priznanja i pohvale: »Sie sind nicht ganz bis zum Ziele gekommen, aber zehn Schritte weiter als bisher alle Andern.«⁶

Iz posljednjeg svog dalmatinskog boravišta — iz Dubrovnika — Ida je otputovala krajem februara 1854. godine. Razlog tom naglom odlasku bila je smrt male Zorke, Idine kćerke, koja se rodila u Dubrovniku 15. juna 1853. i tu umrla od neke dječje bolesti 30. januara 1854.⁷ Samo nekoliko dana nakon smrti kćerke Ida je saznala za smrt svoje majke te je cijela obitelj usred zime krenula u daleku Šleziju.

Boravak u Dalmaciji, a osobito u Dubrovniku, obogaćen brojnim i zanimljivim susretima, lijepim i teškim trenucima, ugodnim i neugodnim doživljajima neizbježnim za tako duga boravka u zemlji koja nije mogla da pruži evropski komfor ni da uvijek zadovolji sve životne potrebe, nego dapače, kako je mnogo kasnije pisao Paul Maria Lacroma, »ci voleva in quel tempo anche una dose di coraggio per viaggiare in quei paesi divisi dal mondo«⁸ — ostao je njemačkoj književnici u najljepšem sjećanju. Ida se nadala da će prijateljske i književne veze stvorene i produbljene na tlu Dalmacije održavati i dalje nakon rastanka uzajamnom prepiskom koja bi pomogla da se ožive sjećanja i uspomene i obogate novim. Ali od svih tih očekivanja nije se mnogo ostvarilo: poneko pismo iz Dubrovnika, nešto više pisama Šime Ljubića, kako zaključujemo po Reinsbergovim, odnosno Idinim odgovorima koja donosimo u prilogu.⁹ Osobito joj je teško padala Kaznačićeva šutnja, a molila ga je da joj piše o novostima, o događajima »... perchè tutto che riguarda Ragusa m'interessa; io vorrei restare fino alla morte fra i miei Ragusei«.¹⁰

⁶ Pucićeve riječi zabilježila je Ida u predgovoru putnih bilježaka iz Dalmacije.

⁷ *Matice mrtvih župe Dubrovnik grad 1851—1857*, str. 82—83, No 8 u Dubrovačkom arhivu.

⁸ *Bellezze di Dalmazia*. Impressioni di viaggio di Paul Maria Lacroma, L'Epidauritano lunario raguseo per l'anno 1910, Ragusa 1909, 46.

⁹ Pet pisama Ide Düringsfeld i šest Otta Reinsberga Šimi Ljubiću pohranjeni su u Historijskom arhivu u Zadru u Ljubićevoj ostavštini (Korespondencija 11/VIII).

¹⁰ Iz Idinog pisma Kaznačiću (Ostrawe 18. maja 1854). Pismo je donio L'Epidauritano, lunario raguseo per l'anno 1904, Ragusa 1903, 62—63.

To što je Ida prigovarala Kaznačiću zamjerao je on dalmatinskoj štampi. 1856. godine, u istom listu u kojem je nekoć predstavio Idu Düringsfeld, Kaznačić je sa žaljenjem konstatirao da se dalmatinska štampa s neoprostivom nezahvalnošću ponijela prema uvaženoj književnici objavivši samo u dva navrata njene pjesme.¹¹

U vrijeme kad je Kaznačić pisao pomenuti članak Ida je iz Bonna javljala Šimi Ljubiću da je završila putopisne skice iz Dalmacije, a Reinsberg primjedbe na njih. Bila je uvjerena da će još iste godine biti i štampane. Međutim, iz drugog pisma Ljubiću, novembra 1856. iz Praga, saznajemo da štampanje još nije bilo otpočelo. Tek u ljeto 1857. javlja Ida da se korekture posljednjeg toma privode kraju.¹² Ljubić je obećao da će napisati dva osvrta čim knjiga bude štampana, dok su Ida i Reinsberg, svaki sa svoje strane, pripremali prikaze Ljubićeva *Dizionarija* štampanog u Beču 1856. godine.

I doista 29. novembra 1857. pojavio se prvi osvrt na Idino djelo *Aus Dalmatien* iz pera Šime Ljubića.¹³ Bilo je to zasluženno priznanje koliko Idi što je stranom svijetu otkrila Dalmaciju na način u mnogome različit od njenih prethodnika na polju putopisne literature, toliko i Reinsbergu radi bilježaka crpenih iz historijskih izvora i književnih djela. U tom prvom osvrtu upozorio je Ljubić da su o knjizi *Aus Dalmatien* pisali i milanski »Crepuscolo« i praški »Lumír«.

Idine putopisne skice preporučuje čitaocima i bibliotekama i prikaz objavljen 1858. g. u »Literaturblattu« iz Stuttgarta¹⁴ kao najcjelovitije djelo o Dalmaciji. Nedugo zatim »Frankfurter Museum«¹⁵ ističe da je putopis *Aus Dalmatien* otvorio širokoj čitalačkoj publici pogled u jedan novi svijet koji je bio manje poznat nego daleko udaljenije zemlje. I jedan i drugi prikaz ističu važnost Reinsbergovih bilježaka koje predstavljaju bogati rudnik podataka za povijest Dalmacije.

Ovih nekoliko pozitivnih prikaza nisu zacijelo bili i jedini koji su se pojavili nakon izlaska djela *Aus Dalmatien*. Nisu naravno izostali ni prigo-

¹¹ Članak je objavljen u zadarskom listu *Osservatore dalmato*, 1. X 1856, broj 157—158. Pjesme koje Kaznačić spominje bile su: *In morte di Francesco Carrara* štampana u Bajamontijevoj monografiji o Carrari *Della vita e degli scritti dell'abate Dr Francesco Carrara*, Spalato 1854, 97. Kaznačićev hrvatski prijevod pjesme štampan je u dubrovačkom Srđu 1905, br. 9—10, 353; te *Abschied von Ragusa* koju je Leonardo Dudan u talijanskom prijevodu štampao u listu *Osservatore dalmato* 1854, br. 39. Kaznačićev hrvatski prijevod pjesme objavljen je u *Dubrovniku zabavniku narodne štionice dubrovačke za godinu 1870, Dubrovnik 1871, 145—146.*

¹² 1857. godine bilo je u Pragu najzad završeno štampanje putnih bilježaka iz Dalmacije pod naslovom *Aus Dalmatien* von Ida von Düringsfeld. Mit Anmerkungen von Otto Freihern von Reinsberg-Düringsfeld a kao IV, V i VI svezak *Reise—Skizzen* von Ida von Düringsfeld koje broje deset svezaka.

¹³ Ljubićev osvrt objavljen je u listu *Osservatore dalmato* br. 156.

¹⁴ U broju 9 od 30. I 1858. g.

¹⁵ Broj 8 od 20. II 1858. g. Još ranije od ova dva prikaza izašla je — kako izvještava Reinsberg Ljubića u pismu iz Malines 6. X 1857. — kritika na knjigu *Aus Dalmatien* u Gersdorfs Reperttoriumu koja je, po riječima Reinsberga, bila »molto favorevole«.

vori. Kukuljević je među prvima izrekao oštre zamjerke Idinim putnim bilješkama. U pismu Kaznačiću¹⁶ — koji mu je djelo poslao vjerojatno ne samo da ga pročita nego i prikaže i eventualno objavi neki odlomak — zapisao je slijedeće: »Djelo Düringsfeldice pročitao sam, ali vjerujte mi žao mi je za vrieme. U trih debelih knjigah govori neprestano o svojih ćutih, o zlom stanu i jelu, o pojedinih ljudih s kojimi je obćila i koje kadi-kad kompromittira i naopako opisuje itd. Najbolji su još njezini prijevodi nekih pjesamah među kojima su i dvije Vaše i Poćićeve, pa zatim Dodatak njezinoga muža, koj barem književnike zanima... Nastavlja pripovjedat da ste joj vi obećali podatke za jedan roman, da ste razglasili po svem Dubrovniku, da će ona roman o Dubrovniku pisati... To Vam je niemaćka ćednost, uljudnost i ozbiljnost. Nu zato su ju malko izćesale i prošibale niemaćke kritike...« Kukuljević je kasnije ipak bio pristao da nešto objavi i to u zabavniku »Leptir« za 1859. godinu no, kako vidimo iz pisma Kaznačiću, do toga ipak nije došlo: »Tu sam naumio bio — saopćava Kukuljević — Vaš prevod Düringsfeldove pjesme staviti, ali je nemogu nigdje naći, pa sam ju valjda na putu još izgubiti morao...«¹⁷

Ni sud splitskog knjižara Vida Morpurgo nije bio bolji. U periodičnoj publikaciji »Annuario dalmatico« koju je sam pokrenuo i u koju je uklopio poseban prilog Bollettino bibliografico dalmato s popisom knjiga koje su u tom vremenu štampane u Dalmaciji i izvan nje, zapisao je o djelu Ide Düringsfeld *Aus Dalmatien* ove zlobne rijeći: »È un cibrèo di leziosaggini e d'ingiurie maligne. Il grifo arcigno della nobile baronessa non prometteva sorrisi.«¹⁸

Tri sveska putopisa *Aus Dalmatien* obuhvataju 635 stranica Idina teksta i 250 stranica Reinsbergovih bilježaka. Kukuljević je zaista bio u pravu kad se tužio na opsežnost knjige. No ne treba zaboraviti da je putovanje braćnog para Reinsberg-Düringsfeld trajalo godinu i po dana, da su za to vrijeme obišli ćitavu Dalmaciju od Zadra do Kotora i to s namjerom da sve ono najzanimljivije što vide i dožive, upoznaju i otkriju, predoće svojim ćitaocima.

Negdje početkom augusta 1852. godine naši su putnici isplovili brodom iz Trsta prema Dalmaciji. Put ih je vodio uz obalu Istre preko Malog Lošinja sve do Zadra. Nakon kraćeg boravka u Zadru zašli su preko Zemunika do Benkovca i Skradina u predio Morlakije, a zatim su Krkom otputovali do Šibenika. Početkom septembra stigli su morskim putem u Split. Boravak u Splitu s kraćim izbivanjem u Trogiru potrajao je sve do prvih dana 1853. godine. Tada su se na putu prema jugu Dalmacije zadržali kraće vrijeme u Hvaru i Starom Gradu, a zatim preko Korćule doplovili u Dubrovnik u rano proljeće 1853. godine. Taj im je grad bio domaćin gotovo punu godinu dana. Izbivali su tek kraće vrijeme da posjete Cavtat i otisnu se bokokotorskim zaljevom sve do Kotora.

¹⁶ Pismo broj 19 iz *Korespondencije Ivana Augusta Kaznačića*. Rukopis u Nacionalnoj i sveučilišnoj biblioteci Zagreb R4005/I.

¹⁷ Ibidem, pismo broj 21 od 27. XI 1858.

¹⁸ Annuario dalmatico I, Split 1859, Bollettino bibliografico dalmato degli anni 1856, 1857 e 1858, C. Opere d'autori esteri riguardanti la Dalmazia.

A putovalo se svakojako. I parnim brodom, i lađom na vesla, i kočijom, i na konju, i na magarcu, pa i pješke. I po kiši, i po suncu, i po nevremenu. A uza sve to s malim djetetom koje je tek u Dubrovniku u školu pošlo, s čitavom prtljagom, uvijek u potrazi za udobnim smještajem, za pristojnom ishranom ili za poslugom — uopće za svim onim što je bilo neophodno za dužeg boravka jedne obitelji. A događalo se, naravno, unatoč preporukama i nastojanjima znaćaca da je ili smještaj bio loš ili ishrana slaba ili posluga neprikladna pa su razumljivo sve te naizgled sitne neprijatnosti našle mjesta na brojnim stranicama Idina putopisa. Zato Kukuljević i primjećuje da Ida »... govori neprestano o svojih ćutih, o zlom stanu i jelu, ...«. A bez svega toga njen bi putopis bio zapravo manjkav, lišen svih onih pojedinosti običnih, jednostavnih, a ipak tako karakterističnih za ovaj naš kraj i naše ljude u njemu. I tko da bolje uoči od te kćerke pruskog oficira neke bitne značajke dalmatinskog življa toliko oprečne pruskom poimanju reda i rada i načina života. Pa ipak kod Ide nema — bar u većini slučajeva — pakosti kad priča o nekim svakodnevnim nevoljama npr. o zimi u Dalmaciji u kojoj je i u to doba sunce jedini izvor toplote, ili kad mašta o bogatoj trpezi uz škrte i jednolične dalmatinske obroke.

Svi oni krajevi Dalmacije kroz koje je Ida ili samo proputovala ili se pak kraće odnosno duže vrijeme zadržala našli su svoje mjesto u njenim putnim bilješkama. Bilo kroz opise prirode, narodnih običaja, narodne nošnje bilo u evociranju najvažnijih događaja iz prošlosti dalmatinskih gradova. Nadalje u mnoštvu podataka o pjesnicima i književnicima koji su u njima živjeli i djelovali od Marka Marulića pa sve do savremenih kulturnih pregalaca njenih poznanika o kojima je — kako ističe i Miljan Mojašević u već pomenutom radu o Idi Düringsfeld — dala nekoliko uspjelih portreta.

U putnim bilješkama Ide Düringsfeld nema reminiscencija na politike prilike u toj zabačenoj austrijskog provinciji, koja je zbog posebnih uvjeta života svake pojedine oblasti bila puna očiglednih kontrasta. Možda je razlog tome bila i okolnost što je Ida boravila u Dalmaciji u jeku Bachova apsolutizma kad su već bila utihnula politička gibanja izazvana događajima iz 1848. godine nakon kojih je uslijedio pokret za sjedinjenjem Dalmacije s Hrvatskom.

No njemačkog su čitaoca zacijelo najviše interesirali oni dijelovi Idina putopisa u kojima govori o životu, običajima i nošnji Morlaka, o narodnim pjesmama za kojima je Ida cijelim putem kroz Dalmaciju neumorno tragala, sakupljala ih, prepisivala iz rukopisa, prevodila, o njima raspravljala ili pak poglavlje o životu hajduka Stanislava Sočivice preuzeto od Lovrića.

Reinsbergove pak bilješke zaslužuju pažnju. Na kraju svakog pojedinog sveska putopisa i za svako poglavlje zasebno, Reinsberg je izložio historijski razvitak gradova i ostalih lokaliteta, opisao najvažnije spomenike kulture, iznio biografske podatke značajnijih lica koja Ida u putopisu spominje — književnika, historičara, učenjaka, crkvenih dostojanstvenika, političara — osvrnuo se na njihova djela, na značajne akcije, brižljivo navodeći izvore iz kojih je preuzimao podatke ili se njima koristio.

Ida je i sama bila svjesna činjenice da će u tako opsežnom radu i unatoč dugim i solidnim pripremama neizbježno biti i propusta, praznina i netačnosti. Pa ipak smatrala je da je ostala dosljedna svom osnovnom stavu — nepristranost najrigoroznija. »Je n' ai pas voulu écrire un panegyrique, cela n'aurait été digne ni de sujet, ni de moi. Aidez nous — pisala je Ida Ljubiću — à obtenir une seconde édition, et nous pourrions encore mieux faire, combler des lacunes, préciser des faits, en ajouter d'autres. Mais il nous faut une seconde édition«.

Do drugog izdanja nije naravno došlo pa su putne bilješke *Aus Dalmatien* zajedno s primjedbama Otta Reinsberga ostale onakve kako su štampane u Pragu 1857. godine.

Osim putnih bilježaka još se nekoliko radova Ide Düringsfeld vezivalo uz njezin boravak u Dalmaciji. Bio je to roman *Niko Veliki*, novele *Milena*, *Die rothe Mütze* i *Ein Cavalier in der Wildniss* kojeg je Ivan A. Kaznačić preveo na talijanski jezik.¹⁹ U predgovoru prijevoda Kaznačić spominje i vijenac pjesama iz Dubrovnika pod nazivom *Ein Lieben und ein Lassen* koji je Ida objavila u nekom njemačkom književnom časopisu. No osim samog spomena ništa više nije bilo rečeno o tim radovima. A oni su ipak logičan nastavak putopisnih bilježaka, razrada i dopuna, zapravo umjetnička obrada utisaka vezanih uz susrete i poznanstva s pojedinim ličnostima, uz dodire s prirodom, s karakterističnim dalmatinskim pejzažem, uz narodne običaje.

Za nekoliko Idinih radova saznali smo iz njezinih pisama Šimi Ljubiću te jednog Reinsbergova pisma također Ljubiću. Ida je željela da se jedna njena »novelleta spalatrina« koju je nazvala *Im Palaste* štampa u nekom bečkom časopisu, pa je molila Ljubića da joj u tom pomogne. No istovremeno je i neki hamburški list ponudio Idi da objavi jednu novelu te je Ida *Im Palaste* odredila onom listu koji je prvi prihvati. Noveli na žalost nismo mogli ući u trag te ne znamo da li je štampana u Beču ili u Hamburgu, ako je uopće i bila objavljena. Kako saznajemo dalje iz pisma Ljubiću, Ida je krajem 1856. godine imala još tri dalmatinske novele koje su već bile pripremljene za štampu. Bile su to: *Don Sibenzani*, *Don Nadal* »donde la scena è a Traù«, te četvrta po redu »con un eroe raguseo . . . Lei vede — piše Ida Ljubiću — che in Germania sarà un vero diluvio di cose dalmate«.

Čini se da je od čitavog ovog niza Idinih djela prvi ugledao svjetlo kao zasebna publikacija roman *Niko Veliki*. Završen je u Toursu kamo se Ida bila povukla iz Bruxellesa tražeći lijeka astmatičnim smetnjama u blažoj klimi. Roman je međutim štampan u Bruxellesu 1856. godine na francuskom jeziku. Na naslovnoj stranici romana susrećemo se s imenom Ivana A. Kaznačića koji je preuzeo prava izdavača, a posveta je bila upućena: »A Alexandre de Humboldt l'aimable causeur ce premier livre francais d'une allemande est dédié par Ida Reinsberg Düringsfeld«. Nekoliko godina kasnije, vjerojatno 1864, štampano je u Leipzigu i njemačko izdanje romana.

¹⁹ Kaznačićev prijevod pod naslovom *Il conte Srdan* štampan je u Zadru 1895. godine.

Još iste 1856. godine kad je roman objavljen osvrnuo se na njega s nekoliko riječi u »Osservatore dalmato«²⁰ I. A. Kaznačić. On ga naziva »racconto francese« u kojem Idina »poetica immaginazione trasse profitto di alcune nostre circostanze locali per colorire fantasticamente con queste il tessuto della sua romantica narrazione«. Giuseppe Valentinelli²¹ bio je mnogo precizniji kad je o Idinu romanu napisao »L'autrice intese tratteggiare il maschio vigore del carattere slavo-raguseo«. Vid Morpurgo, koji je prigovorio Kaznačiću da je ponekad suviše naklonjen osobama o kojima piše, na svoj je način interpretirao i proširio Valentinellijev sud i pomalo zlobno dopisao: »Volle tratteggiare maschio carattere Slavo-Raguseo e con acume di donna colse il lato ridicolo d'una onoratezza da noi compresa, ma che mal si attaglia con raffinata civiltà da noi non compresa ancora.«²²

Ne treba uopće mnogo domišljanja da bismo u glavnom licu romana otkrili Dubrovčanina Nika Velikog Pucića. Njegov identitet nije uostalom ni Ida skrivala kad ga je predstavljala čitaocima: »Le troisième voyageur se nommait le comte Nikola G. de Zagorie...« Ida je naime ispričala u romanu njegov put i boravak u Bruxellesu krajem 1854. godine te njegovu ljubav prema mladoj ženi koju je zajedno s njenim mužem upoznao na tom putu. Bezbrizna i površna žena, obuzeta samo željom da lagodno živi i da se dopadne, nije uopće u stanju da nazre osjećanja koja Niko diskretno ispoljava, a kamoli da osjeti svu njihovu dubinu. Nesretan što svoje osjećaje poklanja ženi koja ih ne zaslužuje, a nemoćan da se tom zanosu odupre, Niko pokušava, ali uzalud, da nađe lijeka i zaborava u nesebičnoj ljubavi jedne mlade djevojke koju je upoznao u Bruxellesu. Ljubavne dogodovštine Nika Velikog još više su potcrtale i jasnije istakle njegovo iskonsko poštenje, zatvorenu strasnu prirodu, duboke osjećaje. Idina je namjera zapravo i bila da glavnog junaka romana što reljefnije ocрта i prikaže, zato oko njega isprepliće događaje i stvara određene situacije da bi to uspješno izvela.

Još krajem iste 1856. godine ili pak u početku 1857. pojavila se, prema Idinim riječima, u »Novellen-Zeitungu« u Leipzigu »novelleta dalmata con un eroe raguseo« pod naslovom *Ein Cavalier in der Wildniss*. Novela nam je zapravo poznata samo iz Kaznačićeva talijanskog prijevoda koji je štampan najprije u »Smotri dalmatinskoj«,²³ a zatim te iste 1895. godine kao zasebna publikacija. Začudo ovu novelu ne pominje ni *Allgemeine deutsche Biographie* (Bd XXVIII, Leipzig 1888, 102—104) koja je donijela najpotpunije bibliografske podatke o Idi Düringsfeld, a ni prigodni osvrti u novinama i časopisima. Conte Srdan, kako se u Kaznačićevu prijevodu

²⁰ Broj 157—158.

²¹ *Supplementi al Saggio bibliografico della Dalmazia e del Montenegro*, Zagreb 1862, str. 103, No 797.

²² *Annuario dalmatico II*, Split 1861, Bollettino bibliografico dalmato degli anni 1859 e 1860.

²³ God. VIII/1895, broj 44—49. Nekoliko Srdanovih pjesama iz ove novele ponovo je objavljeno u zadarskom časopisu *Scintille* IV/1890, broj 15 (str. 117), 17 (str. 133), 19 (str. 146).

zove glavno lice novele, sudeći po nekim detaljima, iz iste je dubrovačke plemićke obitelji Pucić kao i junak romana *Vinko Veliki*. No dok junak romana po svom fizičkom opisu, godinama života i prema nekim karakternim osobinama odgovara ličnosti Nika Velikog Pucića, dotle je u glavnom licu novele mladom Srdanu teže prepoznati određeno lice iz pomenute porodice. Nepostojan kao i podneblje njegova kraja, nemiran a očajno željan mira koji nigdje ne nalazi, s dubokim osjećanjem nezadovoljstva, conte Srdan, usamljenik iz Konavala, nosi sva obilježja pravog dalmatinskog temperamenta: nemirno strasnog i ironično melanholičnog. Još sasvim mlad Srdan se povukao na imanje u Konavlima gdje živi sam daleko od ljudi i prijatelja, u brizi oko posjeda, prebivajući u dokolici po bogatoj biblioteci, pišući povremeno pjesme i prozne sastave. Zbog starih raspri s kmetovima s konavoskih polja — Lazarićima, strada conte Srdan od osvetničke puške posljednjeg člana te obitelji Boža. Taj sukob s kmetovima u Konavlima evocira zapravo jedan događaj iz života Nika i Meda Pucića. Niko je pukim slučajem izbjegao puščanom metku kmeta Lasića s kojim su se Pucići sporili zbog plaćanja dohotka. Metak je zapravo bio namijenjen Medu, a sam događaj koji se zbio u Konavlima 1847. godine Ida je vješto iskoristila u svojoj noveli o usamljeniku iz Konavala.

Nekoliko godina nakon conte Srdana pojavila se još jedna novela s temom iz dubrovačkog života, zapravo jedina u kojoj je Dubrovnik bio pozornica zbivanja, a sve ličnosti njegovi stanovnici. Bila je to *Milena* štampana u Leipzigu 1863. godine. »Oesterreichische Wochenschrift«²⁴ ocijenio je tu novelu kao majstorsku žanr-sliku u kojoj se lokalni kolorit i psihološki uvjerljivo ocrtani pojedinačni likovi skladno uklapaju u cjelinu kompozicije. Novela nosi ime po glavnoj ženskoj ličnosti Mileni, kćerki ruskoga konzula u Dubrovniku Jeremije Gagića koja se nakon smrti muža barona Geroldsteina i izbjivanja u Štajerskoj vraća ponovo u Dubrovnik. Povratak mlade udovice bio je pravi događaj za Dubrovnik u prohladnim i dosadnim februarskim danima 1853. godine. Oko privlačne mlade žene i dra Agostina Šubića Ida je isprela zanimljivu ljubavnu priču. U dru Šubiću, liječniku, jedinom čovjeku u Dalmaciji koji je pokušao da živi od književnog rada — kako ga je Ida predstavila — a kad je to postalo nemoguće u Dubrovniku, prešao u Zadar, pa u Trst, ali je najzad napustio žurnalistiku i posvetio se liječničkom pozivu u rodnom gradu — nije teško prepoznati dra Ivana Augusta Kaznačića.

Pozornica zbivanja ove ljubavne fabule je Dubrovnik — onaj izvanjski, vidljivi otvoren svakome ko ima smisla za ritam njegova života i onaj skriveni, zatvoreni u gosparskim kućama, dostupan samo određenom krugu ljudi. Raskošni lapadski pejzaži u proljetnom cvatu, živost luke pred dolazak brodske pruge iz Trsta, kamene ploče Straduna i neumorni šetači po njima, »spičarija« i razgovori svakidašnji njenih stalnih posjetilaca, sijela u kući ruskoga konzula, večeri u salonu grofice Sorgo — uhvaćeni su u pravom svjetlu i u pravom trenutku, zaista doživljeni te živo i vješto opisani. Njemačka književnica s pravom je uvjerala: »Ich hätte z. B. nicht in *Milena* das ragusäische Salonleben, ... schildern können,

²⁴ II Band, Wien 1863, 588—589.

hätten wir nicht ein Jahr lang mit den geistreichen Ragusäern babylonisch geplaudert, . . . In der That waren Ragusa, Prag, Brüssel, Antwerpen uns Jahre hindurch vertraut, wie Heimathstädte.«²⁵ Tako je mislio i pisac opsežnog prikaza života i rada Ide Düringsfeld objavljenog u listu »Illustrirte Zeitung« 1869. godine:²⁶ »Ebenso lernen wir aus den spätern kleinen Romanen *Norbert Dujardin*, *Hendrik* und *Milena* das Leben in Prag, Antwerpen und Ragusa besser kennen als aus mehrbändigen Beschreibungen, und vom ethnographischen Standpunkt aus gehören diese Novellen wol unbedingt zu den besten, die wir in der deutschen Literatur besitzen.«

Novelu *Don Nadal* za koju smo saznali iz Idina pisma Šimi Ljubiću objavio je Siegfried Kapper 1857. godine u Pragu u »Jahrbuch deutscher Belletristik.« Ova kratka novela složena je jednim dijelom u formi pisma koja izmjenjuju dugogodišnje prijateljice Florence Andreis i Louise von Lichtenberg, dok je drugi dio izložen u pet kraćih poglavlja. Mjesto zbivanja je ovaj put Trogir, zapravo obiteljsko imanje grofa Ruggera Vitturija. Trogirski grof nije pripadao onoj visokoobrazovanoj duhovnoj eliti Dalmacije kojoj su književni problemi i politički život bile glavne preokupacije. On sam priznaje da je »eben nichts anders als ein armer Morlacche«, a strogo odmjereni, jednostavni i monotoni život koji je provodio u brizi oko imanja i u kratkim časovima predaha na uobičajenom sastajalištu u apoteci i nije smatrao pravim životom. »Wir leben hier nicht, wir vegetiren nur« običavao se pravdati i žaliti. U tu se sredinu, u kuću prijatelja Vitturija vraća nakon dugog izbivanja penzionirani austrijski oficir s mladom kćerkom Florence rođenom i odgojenom u Frankfurtu, da u rodnom gradu provede ostatak života. Andreis ubrzo umire, a Florence se udaje za grofa Vitturija. Puna nade i očekivanja koja traži njena mladost, njen odgoj i dotadašnji način života, Florence se teško snalazi u oporog sredini novoga doma okružena ljudima čiji jezik ne razumije, a navike i običaje tek počinje da otkriva i uočava. Ali sve ono što promiče oku već vremenog Vitturija zapaža mladi kućni učitelj Vitturijeve djece don Nadal Martinelli. Nenametljivom pažnjom, diskretnom brižljivošću, bezazlenim razgovorima don Nadal nastoji da olakša i uljepša život mladoj gospodarici. Florence i ne opaža kako je s vremenom plijene sitne pažnje don Nadala, kako joj neophodno postaje njegovo prisustvo, ona i ne sluti kako bi iz te bezazlene pažnje mogla da plane varnica daleko jačih osjećaja. Ali namjere mladog dušobrižnika ne promiču oku Louise koja je došla prijateljici u posjete, i don Nadal, suočen s neizbježnim posljedicama daljnjeg boravka u domu Vitturijevih, napušta mjesto odgojitelja i u nekoj zabitij župi umire uskoro od sušice. A čast porodice Vitturi ostala je neokaljana. Njemačka književnica uspjela je i u toj noveli da otkrije jednu stranu života u Dalmaciji: tihog, povučenog, tipičnog načina života na vlastelinskom imanju.

²⁵ Ida v. Düringsfeld, *Ich über mich*, Schlesische Provinzialblätter, Neue Folge, Jahrg. 7, Heft 12, Breslau 1868, 529.

²⁶ N° 1336, Leipzig 1869, str. 99.

Die rothe Mütze — Volksnovelle aus Dalmatien Ide von Düringsfeld — kako je najavljena u »Frankfurter Konversationsblattu« 20. juna 1857. godine,²⁷ prošla je gotovo nezapaženo. Pominje se, istina, u nekim Idinim biografijama. Koliko nam je poznato, nekoliko riječi o toj noveli donio je pisac članka *Ein weibliches Trifolium* u zagrebačkom listu »Kroatische Post« 1878. godine. Novela je međutim još 1860. godine bila prevedena na holandski i objavljena u Antwerpenu u listu »Handelsblatt«, dok se češki prijevod novele pojavio u praškom »Lumiru.«²⁸ Tom je novelom njemačka književnica očito napustila sfere salonskog života i zašla u bogato područje narodnih običaja i narodnog života. Pisac članka u »Kroatische Post« istaknuo je uspjeti opis badnje večeri u noveli i zaključio da je njemačka književnica uspjela da pronikne u osobnosti narodnog života i da ih plastično prikaže. No daleko su detaljniji u noveli opisi svadbenih običaja kojima se Ida koristila i kasnije kad je pripremala zbornik o svadbenim običajima.²⁹

Naslov novele i sam upućuje na jedan narodni običaj — na crvenu kapicu koja je obavezno resila glavu mladih morlačkih djevojaka. No crvena morlačka kapica nije bila samo ukras i dio nošnje djevojačke, ona je ujedno bila i simbol djevojaštva te su je smjele nositi samo djevojke do udaje ukoliko nisu ukaljale djevojačku čast. U protivnom skidali bi je djevojci s glave na javnom mjestu. Običaj nošenja crvene kapice i nasilnog skidanja pominje već Fortis,³⁰ a osvrće se na nj i Lovrić.³¹ O njemu piše i anonimni prevodilac na talijanski jezik romana *Les Morlaques* Justinne Wynne Rosenberg.³² Iskoristio ga je i Mario Kažotić u glavnoj epizodi svoga romana po kojoj je i dobio naslov *Il berretto rosso* ossia Scene della vita Morlacca.³³ Naslov Idine »Volksnovelle« identičan je naslovu Kažotićeva romana. No ne radi se samo o identičnosti naslova, istovetna je i fabula romana — sjetna ljubavna priča o Pavlu i Celiji koja tragično završava smrću Celije, osvetom Pavla i njegovim bijegom u hajduke. Uz sudbinu Pavla i Celije povezao je Kažotić slike iz života seljaka Dalmatinske zagore, utkao u njih prizore iz hajdučkog života, oživio ih opisima narodnih običaja oko vjenčanja, rođenja i smrti te narodnim pjesmama. Ida se u noveli uglavnom držala Kažotićeva slijeda dramske radnje koju je ovaj izložio u sedam poglavlja, a Ida u četrnaest. Glavnim ženskim licima Celiji i Gelini Ida je podarila naša imena: Ljubica i Ivka. Što se tiče narodnih običaja koji su povezani s radnjom romana, Ida je opširnije i detaljnije opisala svadbene običaje, a neuporedivo više pažnje posvetila

²⁷ Novela je štampana u nastavcima kroz devetnaest brojeva lista od broja 146—161 i od 163—165.

²⁸ Podatke o prijevodima novele donio je list Europa, Chronik der gebildeten Welt, Leipzig 1860, br. 20.

²⁹ *Hochzeitsbuch. Brauch und Glaube der Hochzeit bei den Christlichen Völkern Europa's.* Leipzig 1871, *Die Serben* str. 65—85, *Die Slovenen* str. 86—93.

³⁰ *Viaggio in Dalmazia*, 68—70.

³¹ *Bilješke o putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i Život Stanislava Sočivice*, Zagreb 1948, O običajima Morlaka str. 100, 103.

³² *Costumi dei Morlacchi*, Padova 1798, 37—38.

³³ Roman je objavljen u Veneciji 1843, godinu dana nakon Kažotićeve smrti.

je detaljima narodne nošnje koju pojedini učesnici nose tom prilikom. Iz Kažotićeva romana Ida je preuzela samo nekoliko pjesama, i to one koje kazuju junaci romana: romancu tužne i napuštene Geline *Come il tuo lume, o candido*, Celijinu uspavanku *Fanciulletto poveretto* te dvije pjesme koje pjeva slijepi guslar Paval *Due pastori appié di un monte i Viaggia per l'Istro — leggera barchetta*. Ove posljednje dvije pjesme Ida je ispričala u prozi. U Idinu su se njemačkom prijevodu našle tako i pjesme iz prve knjige Vukovih *Srpskih narodnih pjesama* te iz Meriméeove *Guzle*.³⁴ Ida je međutim unijela u novelu i jednu »morlačku tužbalicu« od četiri osmeračke strofe kojom Ljubica tuguje nad grobom svoje majke *Meine liebevolle Mutter*. Kod Kažotića tužbalice nema, a Celijina osjećanja i razmišljanja nad majčinim grobom ispričao je Kažotić u prozi. Ida dakle nije samo preuzimala gotova poglavlja iz Kažotićeva romana, ona ih je prema vlastitom nahođenju modificirala, ponekad skraćivala, ponekad obogaćivala novim pojedinostima, unosila u tekst izmjene kojima je zacijelo željela da da svoju viziju i toga kraja i događaja u njemu. Možda će nam ovaj kratki odlomak iz romana, odnosno novele pomoći da uočimo ta Idina nastojanja:

»Un villaggio con una cinquantina di case, e una chiesetta sulla collina distendesi alla pendice della montagna; ...«

(*Il berretto rosso*, str. 4)

»Das Dorf, ... lag einige hundert Schritte tiefer. Es bestand aus Häusern von Stein mit Dächern von Stein. Gehöfte von niedrigen Steinmauern, umher Dorn und loses Gestein. Wer dalmatisches Gebirg sagt, der sagt Stein; wer morlacchische Häuser sagt, der sagt wiederum Stein; und wer Morlacchen sagt, vielleicht sagt auch Stein, nur von Feuer beseelten Stein«.

(*Die rothe Mütze*, Pavo und Ljubica)

Ida Düringsfeld očito nije imala namjeru da njemačkim čitaocima pruži samo goli prijevod Kažotićeva romana. Zacijelo je to bio razlog da ni Kažotića ni njegov roman nije uopće spomenula niti se na njih pozvala. Možda je smatrala da će podnaslov novele — *Volksnovelle aus Dalmatien* — biti s jedne strane dovoljno objašnjenje tog njenog postupka, a s druge strane dovoljno privlačan za evropskog čitaoca.

Još 1856. godine u već citiranom članku u listu »Osservatore dalmato« Kaznačić pominje i »Ein Liederkranz aus Ragusa« pod naslovom *Ein Lieben und ein Lassen* koji je Ida objavila u nekom leipziškom listu. Na žalost nismo uspjeli ući u trag ni leipziškim novinama ni Idinim pjesmama. Kako je međutim drugo prošireno izdanje svojih pjesama Ida objavila u Leipzigu 1865. godine, bilo je moguće očekivati da se i taj pjesnički vijenac

³⁴ Usp. Mate Zorić, *Marko Kažotić (1804—1842)*. P.o. iz Rada 338, Zagreb 1965, 452—458.

iz Dubrovnika nađe među njima. A u toj danas vrlo rijetkoj zbirci pjesama koja nosi isti naslov kao i prvo izdanje *Für dich* i podijeljena je u četiri knjige (Buch des Mädchens, Buch der Braut, Buch der Frau, Buch der Wandererin) nalazi se, među pjesmama pretposljednje i posljednje knjige, ravno četrdeset i devet pjesama koje je Ida ispjevala za svog boravka u Dalmaciji. Jedna je od njih nastala u Zadru, augusta 1852. godine,³⁵ jedanaest u Splitu, od septembra 1852. do januara 1853,³⁶ tri u Trogiru, januara 1853,³⁷ dvije na Hvaru, januara i februara 1853³⁸ te trideset i dvije u Dubrovniku, od februara 1853. do februara 1854. godine.³⁹ Tri su pjesme iz ovog dalmatinskog ciklusa objavljene u putopisu *Aus Dalmatien: Ave Maria über der Bucht, Brich ab das Zelt i Abschied von Ragusa*.⁴⁰ Što se tiče ostalih pjesama, koliko nam je poznato, prvi put su zajedno objavljene u ovoj knjizi. Možda se među one trideset i dvije pjesme ispjevane u Dubrovniku nalaze i stihovi pjesničkog vijenca objavljenog nekoč u Leipzigu.⁴¹

Pjesme su najvećim dijelom ispjevane u kvartinama — po jedna, dvije do šest strofa u svakoj pjesmi, rjeđe u sekstinama. Zajednička im je osobina jasnoća misli, neposrednost doživljaja, jednostavnost izraza. To su većinom lagani, graciozni stihovi s mnogo svježine i muziklanosti ispjevani. U tim kratkim slikama s dalmatinske obale — kako već i sami naslovi pjesama kažu — Ida Düringsfeld oživila je prirodne ljepote ovoga

³⁵ *Im Hafen von Zara*

³⁶ *Glockenklang, Salona, In der Dämmerung, Ave Maria über der Bucht, In einer Bucht, Die alten Schmerzen, Im Wintermorgen, Das ungeliebte Kind, Der fremde Weihnachtsbaum — Am Marco, Jahreswechsel, Viele Jahre.*

³⁷ *Abendfahrt, Im Kloster der Madonna dei Dritti, Brich ab das Zelt.*

³⁸ *Lesina, Die Aloë.*

³⁹ *Auf der Terasse, Mein Meereskind, Die Mutter bitte an's Meer, Was sollen Thränen?, Warum?, Meeresschauer, Frühlingsanfang, Beim Abendsturm, Ein Frühlingstag, Was willst du mehr, Sehnsucht nach Musik, Im Frühling und auf Erden, Mutterschmerz, Das Gärtchen am Berge, Frühlingsgefühl, Die drei Grüsse vom Meer, Seggen des Schmerzes, Feuertaufe, Leis' mit leuchtendem Athem, Leise, Am Aquädukt, Le soir espoir, Was thut es dir, Im Mondeslicht, Der stille Süd, Der Garten voll Feuermohn, Was wenig in der Welt, Abend über dem Meer, Soldatenbergräbniss, Wenn ich könnte stille sein, Johannistag, Zora Dolores, Abschied von Ragusa.*

⁴⁰ I, 122; II, 39—40; III, 231—232.

⁴¹ Kad je ovaj napis bio završen, naišli smo u bečkom tjedniku *Der Salon* (2. Jahrg. 2. Bd. 1854, str. 152—156) na Idin pjesnički vijenac iz Dubrovnika *Ein Lieben und ein Lassen, Ein Liederkranz aus Ragusa*. Vijenac se sastoji od osam pjesama ispjevanih u kvartinama sa po tri, četiri odnosno šest strofa u svakoj pjesmi. Označene su brojevima i nemaju naslova pa ih navodimo po prvom stihu svake pojedine pjesme: *Der Himmel, wie Perlen weiss, Die Spinne spinnt in den Rosenluft, Unter dem Abendsterne, In dem Schatten der Mimose, Ein einzger Duft sind Luft und Meer, Das Meer wird dunkelgrauer, Sommerblühen deckt die Höh'n, Der Dampfer fährt vorüber*. Ovaj pjesnički vijenac iz Dubrovnika nastao je zacijelo 1853. godine. Predstavlja zasebnu cjelinu i nije ušao ni s jednom pjesmom u one trideset i dvije pjesme iz Dubrovnika koje poznamo iz drugog izdanja Idine zbirke pjesama *Für dich*. Već iz samih prvih stihova vidljivo je da ove pjesme odražavaju ljepotu južnjačkog podneblja. Ali i zvjezdano nebo, i miris cvijeća, i plaventnilo mora nisu ostali samo opisi prirode. Oni su ujedno poslužili kao idealan okvir ljubavnim osjećajima koji su u pjesmama izraženi.

kraja, povezala ih s ličnim osjećajima i raspoloženjima i u njih utkala vlastita razmišljanja o prolaznosti, sreći, tuzi i snovima. Ida je uspjela da uoči, osjeti i poetski izrazi specifičnosti pojedinih godišnjih doba i promjena koje unose u svijet oko nas, magične kontraste u smjeni dana i noći: prozračnost proljetnog vazduha, plavetnilo neba i jedinstvene trenutke južnjačke tišine:

Ohne Licht, ohne Luft, ohne Klang

(Der stille Süd)

ljepotu noći obasjane mjesecom i njena odsjaja u moru:

Und auf dem Meere liegt der Schein
Vom Mondeslicht,
Als sollt'er eine Brücke sein
Für's Mondeslicht,

(Im Mondeslicht)

silovitost kiše koja kroti uzburkano more, poetičnost i tišinu vrtova, žarke boje južnog rastinja, trenutak radosti koju pruža tiha morska uvala:

Wir sassen auf der Eisterne Rand,
Und hinter uns war die Epheuwand
In der kleinen Bucht, im halben Kreis,
Und vor uns spülte die Meerflut leis.

(In einer Bucht)

U tom i takvom dalmatinskom pejzažu još je više došla do izražaja skladna ljepota kamenih spomenika koji se s njom prepliću i prožimaju, kao klaustar franjevačkog samostana na Dridu kraj Trogira s portom obraslom ruzmarinom i kamenim podom atriya prekrivenim žalfijom:

Die Winterlüfte wehen,
Die Winterwolken zieh'n,
Im Bogen der Klosterpforte
Blühet der Rosmarin.

Der Steine decken die Höhen,
Die Salbei deckt das Gestein,
Es scheint ein seidner Teppich
Ihr blases Grün zu sein.

(Im Kloster der Madonna dei Dritti)

kao i ruševine prastarih kultura napola iskopane, napola obrasle kako ih je Ida doživjela u Solinu:

Es drängen sich üppig Wein und Feigen,
Die Traube reifet, der Oelbaum schimmert,
Die Ranke klettert, die Distel flimmert,
Die Pappeln wehen — die Steine schweigen.

Die zackigen weissen Berge steigen,
Der Himmel duftet von frischen Lüften —
Die aufgedrungen aus grünen Grüften,
Die weissen Steine, die ruh'n und schweigen.

(Salona)

Kako bilježe Idini biografi, mnoge su njezine pjesme bile prevedene na talijanski, engleski, češki i flamanski jezik, a mnoge su od njih bile i uglazbljene.⁴²

Osim izvornih književnih djela koja čine većinu njenih radova, Ida Düringsfeld okušala se i na polju književne kritike. Predstavljala je povremeno njemačkim čitaocima strane pisce i pisala prikaze njihovih djela. Već smo spomenuli da je jedan kraći osvrt napisala o Šimi Ljubiću u povodu izlaska njegovog *Dizionarioja*.⁴³ Tom je prilikom Ida upozorila i na ostale radove mladog Starograđanina, kako one koji su već bili objavljeni, tako i one koje je pripremao za štampu. Još prije prikaza Ljubićeve *Dizionarioja* Ida je objavila i jedan napis o pjesnikinji Ani Vidović.⁴⁴ zapravo o njenu spjevu *Romolo ossia La Fondazione di Roma* štampanom u Zadru 1856. godine. Njemačkoj književnici bilo je neshvatljivo da je Ana Vidović mogla žrtvovati devet punih godina da bi oživila povijesnu sliku osnivanja Rima sročenu u 1100 oktava kroz 18 pjevanja. Zamjerala je dalmatinskoj pjesnikinji što se temom i jezikom udaljila od rodnog tla, od narodne poezije s kojom su dalmatinske žene bile organski povezane. Ida je smatrala da su Anine pjesme na »ilirskom« jeziku daleko prirodnije od onih na talijanskom, a njen kratki spjev *Anka i Stanko* — koji spominje u putnim bilješkama⁴⁵ daleko svježiji i poetičniji od nesrazmjerno dugog *Romola*.⁴⁶

⁴² *Illustrierte Zeitung*, Leipzig 1869, N° 1336, 99.

⁴³ Osvrt je objavljen u listu *Frankfurter Museum* N° 5 od 28. II 1857. Reinsbergov prikaz izišao je iste godine u Berlinu u *Magazin für die Litteratur des Auslandes*.

⁴⁴ *Frankfurter Museum* N° 52 od 27. XII 1856.

⁴⁵ II, 64—65.

⁴⁶ Zanimljivo je spomenuti da je Ana Vidović objavila u istom listu (br. 34 od 22. VIII 1857) poduži odgovor Idi Düringsfeld zamjerajući joj što je sud o Romolu donijela samo na temelju čitanja predgovora, a ne i svih 18 pjevanja! Kritike Romola pokušala je obesnažiti pohvalnim mišljenjem profesora Paravije koji je Anu hrabrio i poticao na dalji rad. Čini se da je Anin odgovor s mišljenjem Paravije kao i napisom njezina muža poslužio nekim listovima da se narugaju dalmatinskoj književnici te se Reinsberg potužio Ljubiću u pismu iz Malinesa od 6. X 1857. g.: »La mia moglie non ha nemmeno fatto inserire una risposta ma ha scritto alla signora Vidovich di tralasciare le sue lettere per amore della Dalmazia perchè di tal maniera si potrebbe facilmente confondere la persona col paese.«

Mora se zaista priznati da je vrijeme provedeno u Dalmaciji i godine priprema i razrade prikupljenog materijala i tema Ida Düringsfeld svestrano iskoristila. Putne bilješke, roman, nekoliko novela, zbirka pjesama, kraći osvrti bili su plod Idina prijateljskog i plodnog susreta s Dalmacijom. Nekim od pomenutih Idinih radova, kao i napisima o njima u časopisima, historijama književnosti i bibliografijama, bilo je moguće ući u trag. Da fondovi književnih časopisa i listova 50-tih i 60-tih godina prošlog stoljeća nisu poprilično manjkavi, a osim toga raštrkani širom Njemačke, vjerojatno bismo još poneki rad Ide Düringsfeld mogli pribrojiti ovim već poznatim. Ili pak da se očuvala bogata korespodencija bračnog para Düringsfeld-Reinsberg, danas bismo znali daleko više o njihovim vezama s književnim i kulturnim radnicima, o njihovim zncancima i prijateljima širom Evrope, a vjerojatno i o njihovim književnim preokupacijama, o planovima rada pa i samim radovima. No na žalost ni o korespodenciji ni uopće o književnoj ostavštini Düringsfeld-Reinsberg danas se ništa više ne zna. Vjerojatno je propala tokom vremena, jer bračni par, tako reći, i nije imao stalnog prebivališta, nego je život provodio u raznim zemljama i gradovima Evrope, u hotelima i privatnim svratištima. U hotelskoj sobi u Cannstattu (Stuttgart) umrla je i Ida Düringsfeld 25. X 1876. godine, a slijedećeg dana i Otto Reinsberg koji je nakon smrti žene izvršio samoubojstvo. Njihov jedinac sin Marco umro je u Americi, neoženjen, dvije godine nakon smrti roditelja.⁴⁷ S književnom ostavštinom zameo se i trag bogatoj zbirci naših narodnih pjesama koje je Ida pasionirano sakupljala i prevodila. Još 1853. godine spomenuo je Kaznačić među Idinim neobjavljenim radovima i narodne pjesme »ilirske« iz raznih zbirki sakupljene.⁴⁸ Za vrijeme Idina boravka u Splitu povjerio joj je Šime Ljubić svoj rukopis narodnih pjesama sakupljenih na otoku Hvaru.⁴⁹ Odmah po dolasku u Dubrovnik Reinsberg ih je prepisao, a Ida zatim najveći dio prevela.⁵⁰ Namjeravala je da ih izda u Zagrebu čim tamo stigne, ali ih nije izdala jer je iz poznatih razloga naglo napustila Dubrovnik i vratila se u domovinu. Nekoliko godina kasnije Ida je pjesme objavila u Parizu pod naslovom *La poésie populaire dans l'île de Lesina*.⁵¹ Ostale narodne

⁴⁷ Prema obavijesti Deutsches Adelsarchiva u Marburgu/Lahn Marco je umro u New Yorku 30. III 1878.

⁴⁸ U članku u Osservatore dalmato N° 104.

⁴⁹ »Aus diesem Manuscript (die Volkslieder von Lesina), welches er mir in Spalato anvertraute, übersetzte ich einen grossen Theil von den Volksliedern, welche ich herausgegeben werde, sobald ich in Agram gewesen bin...« *Aus Dalmatien* II, 123.

⁵⁰ »La sua raccolta di pësme narodne è bellissima«, pisao je Reinsberg Ljubiću iz Dubrovnika 18. III 1853, »ma nella seconda copia mancano più di trenta. Dunque io mi son messo subito dopo il nostro arrivo a copiarle e non ho potuto finire questo lavoro prima della settimana passata. Scusi dunque se io non ho mandato la su Raccolta come io l'aveva promesso... Adesso ci resta soltanto di tradurle.«

⁵¹ Taj podatak — objavljen u knjizi *U dragom kraju. Kako njemački putopisci u 19. i 20. stoljeću gledaju i opisuju hrvatske krajeve*, Zagreb 1942 — nismo uspješni provjeriti. Narodne pjesme s otoka Hvara štampane su u *Revue britannique* 1858, avril.

pjesme koje je Ida prikupila i prevela bile su još 1869. godine u rukopisu koji je nosio naslov *Sammlung südslawischer Volkslieder aus sämtlichen serbischen Mundarten*. Tako je bar izvještavao pisac članka o njemačkoj književnici objavljenog u leipziškom listu »Illustrirte Zeitung.«⁵² Da se zbirka pojavila i samo u njemačkom izdanju, vrlo je vjerojatno da bi bar jedan dio pjesama bio preveden na još neki evropski jezik, bio bi to još jedan prodor naše autentične narodne poezije u zapadni svijet.

Iako je prošlo više od stotinu godina od onog vremena kad su sazrijevale i uobličavale se dalmatinske teme Ide Düringsfeld, one se još i danas mogu s lakoćom i s interesom da čitaju. Nekad su bile veoma popularne i imale široku čitalačku publiku. I ne bez razloga. Jer Idin doživljaj Dalmacije bio je daleko kompletniji i bogatiji od mnogih dotadašnjih i nije se mogao zbiti samo u stereotipnu formu putnih bilježaka nego je tražio izraza i u drugim književnim formama, u romanu, noveli, pjesmama. Nije nevažna bila ni činjenica da je Ida imala solidnih književnih veza po Evropi i da su neki od pomenutih radova bili napisani odnosno prevedeni na nekoliko evropskih jezika. Sve je to pružalo mogućnost daleko većem broju evropskih čitalaca da dožive na nov i interesantniji način živopisnu Dalmaciju — čari njene obale, surovu ljepotu Morlakije — da upoznaju njenu prošlost, bogatstvo kulturnog nasljeđa, njene karakteristične predstavnike, obične ljude i njihove običaje.

Zbog svega toga čini nam se da je I. A. Kaznačić s pravom mogao da napiše ovih nekoliko riječi u znak pažnje i zahvalnosti bračnom paru Düringsfeld-Reinsberg: »che con tanta gentilezza vollero cogliere alcuni rami del loro lauro su Dalmato terreno, credo di esprimere il voto dei più, assicurandoli della viva simpatia con cui i loro scritti vengono da noi accolti, e della grata memoria che serbera sempre di loro questa terra ospitale.«⁵³

⁵² N° 1336, Leipzig 6. II 1869. 99. Sličan podatak zabilježila je i sama njemačka književnica u već pomenutom napisu *Ich über mich* objavljenom u Schlesische Provinzialblätter, str. 529 »...und eine Reihe von südslavischen Volksliedern, die ich in Dalmatien theils aus nur dort bekannten Journalen übertrug, liegt ebenfalls ungeordnet da«.

⁵³ Osservatore dalmato N° 169, od 21. X 1856.

PRILOG

PISMA IDE DÜRINGSFELD ŠIMI LJUBIČU

Bonn sul Reno
2 giugno (18)56

Caro Don Sime,

Vi scrivo per informarvi che domani metterò in un pacchetto indirizzato a Don Giovanni Franceschi a Spalato tutti i numeri della Zora Dalmatinska, che abbiamo portati via alla nostra partenza. Il Franceschi ci promesse di darvi altri, ma noi non vogliamo questo: a ciascheduno quello ch'è suo. Abbiate dunque la bontà di domandare i vostri fogli dal Franceschi.

Abbiamo finito i nostri lavori relativi alla Dalmazia. Io ho scritto le schizze e Reinsberg ha fatto le annotazioni. Sono tre volumi. Spero che usciranno della stampa pria del inverno.

Se poteste scriverci qualche parola, dirci come voi state e cosa fa il buon Nisiteo? Fatelo, vi prego; ce lo godiamo tanto se abbiamo qualche nuove degli amici dalmati.

Richiamateci al sovvenire del Papa Nisiteo e del dottore Marco, e credete mi sempre la vostra

obligatissima serva
Ida Baronessa Reinsberg

Bonn 13 novembre 1856

Carissimo Don Sime!

Mi scuserete se scrivo semplicemente ed in fretta — son occupatissima e non voglio farvi aspettare. Ci ralleghiamo sinceramente della vostra buona fortuna, che meritate tanto. Andate avanti, arriverete, ve lo predico. Avete avuto ragione di suporre smarrita la vostra prima lettera. Anche i primi fogli della Bibliografia hanno avuto questo destino — ho paura per malizia contro di voi. Inspirate troppo d'invidia. Mio marito vi manda il suo esemplare, procurerei di aver un altro a Bruxelles. Aggiunge una copia del Magazin für Litteratur des Auslandes. Della parte mia riceveti un piccolo libretto fatto a Spalato, dunque dalmato. Se potreste dire due parole relative ad esso nell'Osservatore, vi sarei riconoscente. Il vostro libro vi prego di mandare a F. U. Kern, Breslavia, dove potete anche sempre indirizzarmi le vostre lettere. Tosto che avro il vostro libro, ne faremo menzione in qualche giornale o di Berlino o di Lipsia.

Voi vi mettete con tanta amabilità alla mia disposizione, che voglio mettervi alla prova. Domandate dunque, vi prego, ad uno dei buoni giornali di Vienna, dove c'è un feuilleton, se vogliono stampare una mia novelletta

spalatrina »Im Palaste«, forse di cento pagine in manoscritto, e a che condizioni. Vorrei vedere stampata questa novella in Austria. Anche la mia Dalmazia verrà la luce nel vostro impero, a Praga. Aspetto da giorno in giorno che cominci la stampa.

Per oggi basta. Scriveteci presto, dite a mio marito dove a sbagliato. Mandatemi senza indugi il vostro libro, state bene e credeteci ambedui sempre i vostri amici cordialissimi.

A voi!
Baronessa di Reinsberg

Bonn 17 di decembre 1656

Due parole soltanto per accompagnare la novelletta che per comodo più grande ho fatto copiare e per ringraziare Lei, distintissimo Signore, della sua bontà. Abbiamo ricevuto il suo libro, ed abbiamo mandato una notizia ognuno in un giornale differente. Speriamo di vederle stampate in breve tempo e tosto che avremo le foglie, le manderemo a Lei.

Se fosse possibile di farmi aver una risposta nella prima parte di gennajo? Un giornale di Hamburg mi ha domandato una novelletta, e se »Il Palazzo« non trovasse grazia a Vienna, lo manderei ad Hamburg. Se viene accettata, provvederò per quell'altro giornale un'altra novella dalmata »Don Sibenzani«. Una terza »Don Nadal«, donde la scena è a Traù, viene di essere stampata a Praga dove anche hanno cominciato le mie schizze dalmate. Una quarta novelletta dalmata con un eroe raguseo apparirà col nuovo anno nella »Novellen-Zeitung« a Lipsia. Lei vede che in Germania sarà un vero diluvio di cose dalmate.

Veder tradotto in italiano qualunque cosa mia non può essere che un piacere per me. La prego di disporre della novella come a Lei piace.

Trovandomi io sul punto di partire per la Belgia, Le devo dare un indirizzo, per quale una lettera sua mi giungerà più presto: M. Heussner, libraire, Bruxelles, Place de Sainte Gudule.

Se Lei scrive qualche parola relativa alla mia traslazione de' Canti toscani, vorrei aver quel foglio.

Scrivo in fretta, spero che la mia lettera sarà leggibile ed intelligibile. Mille complimenti da mio marito.

Bien à vous, monsieur l'Abbé!

Baronessa di Reinsberg

Prague le 23 juillet (18)57
Hôtel de Dresde

Mon cher Abbé,

Je crois bien que vous n'avez pas reçu de réponse à la lettre que vous avez adressée à m. Van den Nest. Ce n'est pas à Bruxelles, c'est à Anvers que vous avez dû écrire, car c'est à Anvers que m. Van den Nest demeure. Maintenant que les choses se sont brouillées de cette manière, attendez que nous soyons de retour en Belgique. Nous comptons y être vers le milieu du mois de septembre. Environ quinze jours la correction de notre dernier volume nous retiendra encore à Prague — si, pendant ce temps, vous faisiez une courte excursion dans cette seconde capitale de l'Autriche? Ce serait charmant.

Je vous remercie d'avance des deux articles que vous m'avez promis sur mon livre. Comme j'ai fait pour celui, vous prendrez pour votre devise l'impartialité la plus rigoureuse. Je n'ai pas voulu écrire un panégyrique, cela

n'aurait été digne ni de sujet ni de moi. Aidez nous à obtenir une seconde édition, et nous pourrons encore mieux faire, combler des lacunes, préciser des faits, en ajouter d'autres. Mais il nous faut une seconde édition.

Mon mari qui est excessivement occupé, vous remercie de votre lettre, a laquelle il m'a chargée de répondre en sa place. Vous lui pardonnerez et vous drez (!) mille bonnes choses en notre nom à nous deux à notre bon papa Nisiteo que nous aimons de tout notre cœur. Merci de votre »gentilezza« en copiant et en envoyant la lettre de l'A. — Si l'on ne vous en remercie pas, consolez vous avec la réflexion que vous avez servi la science et non un ingrat éditeur.

Bien à vous et toujours prête à vous rendre tous les services qui sont en mon pouvoir.

Baronne de Reinsberg

Prag 29 agosto (18)57

Distintissimo Signore!

Prima di partire da qui dove ho finito la mia traslazione francese della »Königinhofer«,* a Rukopis ,voglio ringraziarla del piacere che mi ha fatto copiando per quell'articolo del Crepuscolo. L'editore, essendo stato a Vienna, le ha portato il terzo volume, ma non ha visto il Signore Abbate. Gli rincresceva molto.

Quando i suoi articoli saranno scritti ,la prego di spedirmeli per Breslavia. Io le scriverò dalla Belgia, tosto ch'è avremo messo in ordine l'affare dei suoi libri. Mio marito ha già scritto, ma non ancora ricevuto risposta. Bisogna tutto fare in persona.

Come partiamo domani, il tempo mi è scarso, dunque, con complimenti dal marito, mi dico in fretta

sua obligatissima
B. di Reinsberg

Verehrtester Freund!

Ich füge noch einige Worte hinzu.

Leider habe ich noch keine Antwort vom Ab. Van den Nest, hoffe aber, sobald ich (in 14 Tagen) in Belgien zurück bin ,die Sache persönlich in Ordnung zu bringen.

Vielleicht macht es Ihnen Vergnügen zu hören, dass heute der hiesige Bibliothekar Prof. Hanka brieflich von Petersburg aus um Ihre Bibliografia gebeten wurde. Er hat sie bereits bestellt.

Um Ihnen eine Probe der französischen Übersetzung der Königinhofer Handschrift zu geben, welche meine Frau jetzt beendet hat, schicke ich Ihnen eine Nummer des Lumer.

Von Malines mehr
Ihr
treuergeberster
R(einsberg)

* Kraljodvorski rukopis, zbirka staročeške poezije koju je otkrio prof. Hanka. Ida je rukopis prevela na francuski jezik.

DIE DALMATINISCHEN THEMEN IDA DÜRINGSFELD'S

NADA BERITIĆ

Die deutsche Schriftstellerin Ida Düringsfeld verlebte in Dalmatien achtzehn Monaten (1852—1854) um dortigen Leben und Sitten kennenzulernen und danach damahligen deutschen und europäischen Lesern darüber zu informieren.

Zusammen mit ihrem Mann Otto Reinsberg und ihrem Sohn ging sie die Gegenden von Zadar bis Kotor um, verweilte einigen Monaten in Šibenik, Split, Trogir, Hvar und am längste, fast ein Jahr, behielt sie sich in Dubrovnik.

Als Frucht ihres dalmatinisches Aufenthaltes entstanden die Reiseskizzen die sie unter dem Titel *Aus Dalmatien* in Prag 1857. veröffentlicht hat. In diesem Reiseskizzen, die mit ausführlichen Angaben vorgesehen worden sind, beschrieb und manchmal auch lebte sie die Naturschönheiten und Sehenswürdigkeiten Dalmatiens: ihre Städte, nationalen Sitten, wichtigsten Ereignissen und Menschen auf.

Der dalmatinische Aufenthalt inspirierte Ida für noch einigen Werken: das Roman *Niko Veliki*, die Novellen *Milena*, *Die rothe Mütze*, *Ein Cavalier in der Wildniss*, *Don Nadal*, dozu noch ein *Liederkrantz aus Dubrovnik* von acht Gedichten und auch neun und vierzig Gedichten die entstanden in verschiedenen Gelegenheiten und in verschiedenen Städten Dalmatiens. Alle erst erwähnten Werken entweder als Sonderdrucken oder in damahligen periodischen Veröffentlichungen gedruckt worden sind. Nur eine Sammlung von serbokroatische Volksdichtungen die Ida in Dalmatien versammelt und auf deutsch übersetzt hat sind unveröffentlicht geblieben.

Als Beilage diesen Aufschrift legt der Verfasser fünf Briefen Ida Düringsfeld's an Šime Ljubić bei.